

CODEx ARGENTEUS
och dess tryckta editioner

Lars Munkhammar

2010

Innehåll

<i>Codex argenteus – en allmän presentation</i>	2
<i>Projektet</i>	4
<i>Goterna, gotiskan och den gotiska bibeln</i>	6
<i>De Tusen Årens Gåta</i>	10
<i>Werden – Uppsala</i>	13
<i>Codex argenteus – en kodikologisk beskrivning</i>	15
<i>En gammal codex i ett nytt Europa</i>	24
<i>Franciscus Junius 1665</i>	28
<i>Georg Stiernhielm 1671</i>	35
<i>Erik Benzelius 1750</i>	38
<i>Zahns edition 1805 – Johan Ihre & Erik Solberg</i>	41
<i>Gabelentz & Löbe 1836</i>	43
<i>Uppström 1854 & 1857</i>	44
<i>1927 års faksimiledition</i>	46
<i>Litteratur</i>	48

Codex Argenteus – en allmän presentation

CODEX ARGENTEUS, »SILVERBIBELN« I UPPSALA universitetsbibliotek är den mest omfattande texten på gotiska som överlevt till våra dagar. Den innehåller kvarlevorna av en praktfull evangeliebok, ett *evangeliarium*, som skrevs på tidigt 500-tal i Norditalien, förmodligen i Ravenna och förmodligen för den ostrogotiske konungen Theoderik den store. Texten utgör en del av Wulfilas översättning av bibeln från grekiska till gotiska på 300-talet.

Codex argenteus är skriven med silver- och guldbläck på mycket tunt pergament av hög kvalitet. Längre ansåg man att pergamentet var gjort av skinn från nyfödda eller till och med ofödda kalvar. Senare forskning visar dock att det förmodligen är gjort av killingskinn. Purpurfärgen kommer inte från purpurnäckan, *Murex*, utan från växtfärger. Det är silverskriften som dominerar textytan, och det är också förklaringen till att handskriften kallas för »Silverboken«, *Codex argenteus*. Ursprungligen hade den förmodligen ett praktband som var smyckat med pärlor och mer eller mindre ädla stenar. Den skrivna ytan på varje sida har mått som uppfyller principen för det gyllene snittet, dvs. höjden förhåller sig till bredden som summan av höjden och bredden förhåller sig till höjden. De fyra valvbågarna nederst på varje sida är *kanontavlor*, en för varje evangelist. De utgör ett korsreferenssystem för bibelställen i evangelierna.

Silverbibeln var känd på 1500-talet då den fanns i ett benediktinkloster i Werden vid Ruhr. Någon gång före år 1600 kom den i kejsar Rudolf II:s ägo och fanns i Prag när svenskarna intog och plundrade staden 1648. Den kom till Stockholm som en del av det kolossala svenska krigsbytet från Prag. I Stockholm blev den införlivad med drottning Kristinas bibliotek. När drottningen sedan abdikerade och flyttade till Rom, fick en av hennes bibliotekarier, Isaac Vossius, överta

handskriften, och han tog den med sig till Nederländerna. Senare sålde han den till Magnus Gabriel De la Gardie, svensk kansler och kansler för Uppsala universitet. De la Gardie donerade *Codex argenteus* till Uppsala universitet 1669.

Silverbibeln bestod från början av åtminstone 336 blad. Av dessa finns i dag 187 i Uppsala. Ytterligare ett blad (som vi känner till) har överlevt till våra dagar. Det upptäcktes sensationellt i Speyer i Tyskland och finns fortfarande kvar där. Man fann det 1970 i domkyrkan i Speyer tillsammans med några gömda helgonreliker. Med tanke på format och andra detaljer verkar detta blad delvis ha färdats på andra vägar än de övriga innan det åter kom i dagen. Upptäckten av detta blad – »Haffnerbladet« kallat efter sin upptäckare Franz Haffner – kom att gjuta nytt liv i diskussionerna om *Codex argenteus*' vandringar och öden mellan 500-talets Ravenna och 1500-talets Werden. Det är en historia på mer än ettusen år som nästan helt är dold i mörker – De Tusen Årens Gåta. Detta okända är naturligtvis fantasieggande, och det finns förutom rena spekulationer också en del fakta, kvalificerade gissningar och vetenskapligt underbyggda teorier om Silverbibelns öden under detta millennium.

Det har givits ut flera editioner av *Codex argenteus*' text. Den allra första, *editio princeps*, publicerades i Nederländerna 1665. Vad man skulle kunna kalla en standardutgåva kom att göras av Uppsalaprofessorn Anders Uppström 1854 och 1857. Den senaste och viktigaste är den faksimiledition som utgavs 1927. Den gjordes med högteknologisk utrustning och kompetens av professor The Svedberg, fil. lic. Ivar Nordlund och amanuens Hugo Andersson.

Projektet

ALLTSEDAN BISKOP WULFILA ÖVERSATTE BIBELN TILL gotiska på 300-talet har det funnits en strävan att sprida och publicera den gotiska bibeltexten. Wulfila hade naturligtvis själv den ambitionen, och för sin bibelöversättning sägs han ha konstruerat det gotiska alfabetet. Många hundra år senare när de flesta gotiska skrivna dokument förmultnat i historiens mylla, blev driften att ge ut varenda liten kvarvarande textrad ännu viktigare. Och eftersom *Codex argenteus* var det mest omfattande av de fortfarande existerande gotiska dokumenten, kom den att bli utgiven i många editioner genom århundradena. Bevekelsegrunderna för att ge ut texten har varit olika i olika tider: religiösa, chauvinistiska, språkvetenskapliga och andra. Från 1700-talet och framåt har de språkvetenskapliga skälen övervägt.

Att digitalisera och publicera *Codex argenteus* och dess editioner är ett projekt som från början var avsett att underlätta för forskare och studenter inom språkvetenskap, särskild gotisk. Men också historiker, arkeologer och andra som intresserar sig för gotisk kultur kan dra nytta av projektet liksom var och en som är nyfiken på gotisk skrift och litteratur; turister och skolelever i »Silverbibelrummet« i Uppsala så väl som den bildningstörstande allmänheten i stort.

Initiativtagare till projektet är *David Landau*, FM, Diplomingenjör i Tammerfors, Finland. I sin magisteruppsats vid Tammerfors Tekniska universitet 2003, *Digitizing Text Heritage*, gjorde han ett första utkast till och beskrivning av det aktuella projektet i kapitel 5 (ss. 23–30). Vid det laget hade Landau redan skannat, kodat och indexerat 1927 års edition av *Codex argenteus* i en sorts pilotprojekt som gjorde det möjligt att lägga ut texten på Internet under Uppsala universitetsbiblioteks hemsida.

Magnús Snædal, professor i allmän språkvetenskap vid Islands universitet, blev snart knuten till projektet. Hans stora inventarium *A Concordance to Biblical Gothic* 1998 är ett standardverk inom gotisk filologi, och hans kompetens i fråga om gotiskan gjorde honom högst lämplig att övervaka projektets språkvetenskapliga delar.

Projektet har möjliggjorts genom bidrag från *Riksbankens Jubileumsfond*. Fonden har stått för den huvudsakliga finansieringen av projektet.

Det fotografiska arbetet har utförts av Uppsala universitetsbiblioteks reprosektion i samarbete med bibliotekets konserveringsenhet. Enheten för grafisk service vid Uppsala universitetsbibliotek har ombesörjt integreringen av det digitaliserade materialet med bibliotekets hemsida.

Goterna, gotiskan och den gotiska bibeln

GOTERNA VAR ETT GERMANSKT FOLK SOM MÖJLIGEN en gång utvandrade från de södra delarna av Skandinavien. Vid tiden för Kristi födelse finner vi dem som jordbrukare i norra Europa. Vid slutet av det första århundradet började de vandra söderut och blev ett krigarfolk. Under det andra århundradet var de verksamma runt Svarta havet. Ofta var de i krig med romarna. Ibland var de segerrika som när den romerke kejsar Decius stupade för en här som leddes av den gotiske kung Kniwa i mitten av tvåhundralet. Men ibland förlorade de som när romarna 269 lyckades besegra och splittra det gotiska folket på Balkanhalvön.

Mot slutet av det andra århundradet e. Kr. var alltså goterna delade i två huvudgrupper: *visigoter* och *ostrogoter*, ibland oegentligt kallade västgoter och östgoter. Visigoterna gick in i Dacien i dagens Rumänien där de stannade i ungefär ett århundrade. Senare blev de härskare över det som nu är södra Frankrike och Spanien. Den gotiska hegemonin bröts först i dessa områden när araberna trängde in i Spanien på tidigt 700-tal. Ostrogoterna drog sig mot vad som idag är Ukraina och blev för en tid lydfolk under hunnerna. Fria från hunnerna slog de sig så småningom ned i Pannonien med Östroms goda minne. Snart fick de tillåtelse från Konstantinopel att slå sig ned i Italien och härskare över detta land.

Goterna var germaner och gotiskan är ett germanskt språk. Eftersom goterna var ett vandrande folk införlivades en del främmande ord med deras språk. Och eftersom goterna hade mycket att göra med romarna och levde tillsammans med romare i långa tider, kan det latinska inflytandet på gotiskan ibland skönjas. Goterna var inget skrivande folk, och våra möjligheter att studera det gotiska språket är därför begränsade. Goternas litterära kvarlåtenskap består av en bibelöversättning och i övrigt mycket små textfragment. Även

bibelöversättningen är mycket fragmentariskt bevarad: *Codex argenteus*, en evangeliebok som också den är synnerligen ofullständig samt därutöver bara några mindre dokument. Då kan vi också förstå den stora betydelse som denna handskrift har som källa för språkhistorisk forskning.

Förutom i *Codex argenteus* kan vi idag finna gotiska texter i ett fåtal palimpsester, i några marginalanteckningar i ett manuskript och i några mindre fragment av en gotisk handskrift. Palimpsesterna är *Codex Carolinus* i Wolfenbüttel, *Codices Ambrosiani* i Milano, däribland de blad från *Skeireins* som inte finns i Vatikanbiblioteket och *Codex Taurinensis* i Turin. Marginalanteckningar finns i den så kallade *Codex Veronensis*, och ett mindre fragment är till exempel *Codex Gissensis*, en del av ett gotiskt-latinskt dubbelblad som hittades i Egypten 1907 och förstörd i en översvämning i Giessen 1945. Texter som kan vara gotiska återfinns på vissa konstföremål av metall (vapen och smycken), men de är mycket få och har korta inskriptioner. Det exakta språkliga ursprunget i dessa inskriptioner är dessutom omtvistat.

Den gotiska bibelöversättningen gjordes av den visigotiske biskopen Wulfila. Namnet betyder »den lilla vargen«. Wulfila som dog 381 eller möjligen något år därefter var biskop av »Gotien«, för de kristna som levde i den gotiska bosättningen vid Donau. Wulfila var arianskt kristen (ibland beskrivs hans hållning som semiariansk) liksom de kristna goterna i allmänhet. Begreppet arianism är alltför komplicerat för att förklaras här, men det innebär bl.a. att Wulfila inte accepterade doktrinen om treenighet såsom den fastslagits vid kyrkomötet i Nicaea 325. Wulfila översatte bibeln från grekiska, och han verkar ha använt flera grekiska versioner som förlaga. Enligt traditionen översatte han hela bibeln utom Konungaböckerna. De var alltför krigiska och Wulfila ville inte ge sina genom historien redan alltför krigiska goter ytterligare våldsinspiration. En viktig uppgift för Wulfila

verkar förutom bibelöversättandet ha varit den kristna missionen. Som så många andra missionärer efter honom var Wulfila en typografisk pionjär, om man nu kan använda denna beteckning för tiden före boktryckarkonsten. Förmodligen var det han som konstruerade det gotiska alfabetet, och förmodligen gjorde han det just för den gotiska bibelöversättningen. Tidigare hade goterna möjligen använt runalfabetet. Det finns också tecken i Wulfilas gotiska alfabet som påminner om runtecken, även om det på det hela taget grundar sig på det grekiska alfabetet.

Theoderik den store var ostrogoternas kung under den första perioden av gotisk hegemoni i Italien. Han föddes i mitten av 400-talet och dog 526. Han var goternas kung i Italien, men han var också romarnas kung. *Gothorum romanorumque rex* var hans titel. Han var stamledare för en hop barbarer, krigare och arianer – ostrogoterna var fortfarande arianer precis som goterna på Wulfilas tid. Men i Italien är Theoderik plötsligt inte bara kung. Han betar sig som en romersk kejsare. Han bygger kyrkor och palats, han slår mynt med sin egen bild och han använder den kejsarliga purpurfärgen med tillstånd från den östromerske kejsaren. Han bygger sin huvudstad Ravenna efter mönster av det kejsarliga Konstantinopel. Han ger romarna bröd och skådespel, *panem et circensem*, och de kallar honom »Trajanus« och »Valentinianus«. Den civila administrationen i Theoderiks Italien var romersk och dess språk var latin. Theoderiks premiärminister hette Cassiodorus, en adlig romersk jurist, senare en av de tidiga klostergrundarna i Italien.

Det var en fråga om stark gotisk nationell prestige att arianerna skulle ha lika praktfulla kyrkor som katolikerna. Men det kyrkliga livet krävde inte bara imponerande byggnader och vackra liturgiska dräkter, det krävde också den Heliga Skrift i utsökta handskrifter. *Codex argenteus* var en sådan handskrift. Kanske den vackraste, men det kan vi inte veta.

Ravenna hade börjat utvecklas också till ett centrum för bokskrivande.

Inom trettio år efter Theoderiks död 526 var det gotiska väldet i Italien till ända. Östrom hade återerövrat landet under det långvariga så kallade gotiska kriget. Vad hände då med *Codex argenteus*?

De Tusen Årens Gåta

VAD HÄNDE MED *CODEX ARGENTEUS* MELLAN RAVENNA och Werden? Det finns många teorier om denna De Tusen Årens Gåta. Handskriften upptäcktes i klostret Werden vid Ruhr i mitten av 1500-talet av två teologer från Köln: Georg Cassander och Cornelius Wouters. I varje fall kände de till den, något som framgår av deras brevväxling med andra lärde.

Hur vandrade handskriften från Ravenna till Werden? Det vet vi inte. Det är många forskare som har intresserat sig för detta mysterium, och när Speyerbladet – eller Haffnerbladet som det kallas efter sin upptäckare Franz Haffner – upptäcktes 1970 började spekulationerna om på nytt, och nu var de väldigt kopplade till frågan om hur och när Haffnerbladet hade skiljts från de övriga bladen. Det finns i princip tre huvudteorier.

En är *teorin om den tidiga separationen* som innebär att Haffnerbladet togs från resten av handskriften under tidig medeltid. Förespråkare för denna teori är Piergiuseppe Scardigli i Italien och Jan-Olof Tjäder i Sverige. Tjäder tänker sig till exempel att handskriften flyttades söderut i Italien som en del av den gotiska kungaskatten när det gotiska väldet föll. Den skulle ha hamnat i Formia. Där skiljdes Haffnerbladet från de andra bladen och lades ihop med relikerna efter den helige Erasmus, ett tidigt helgon från 300-talet. Tillsammans med relikerna letade sig bladet på olika vägar till Werden. Resten av handskriften skulle ha återfunnits av den helige Liudger som tog den till Werden till det kloster som han grundade 799.

En representant för *teorin om den sena separationen* är Margarete Andersson-Schmitt i Sverige. Hon menar att Haffnerbladet mycket väl skulle ha kunnat följt med resten av handskriften på dess väg till Werden. Om *Codex argenteus* bands om på sent 700-tal eller tidigt 800-tal, som Tjäder tänker sig, är det mycket

osannolikt att den skulle ha blivit så snävt och illa skuren – Haffnerbladets marginaler är omkring två centimeter bredare än Uppsalabladens. Under den karolingiska renässansen stod inte bokbinderiet på en så barbariskt låg nivå, menar hon. Andersson-Schmitt menar, och det hade också Franz Haffner tänkt sig, att Haffnerbladet fortfarande fanns kvar i handskriften i Werden. Men på tidigt 1500-tal sändes det förmodligen till Mainz. Kanske ville man i Werden få ett expertutlåtande om handskriftens natur. Kanske ville man sälja handskriften till Mainz och skickade ett blad som prov. Efter några år föll bladet i Mainz i glömska, medan handskriften i Werden fick en simpel ombindning och ställdes tillbaka på hyllan.

Tjäder hade tänkt sig att *Codex argenteus* knappast kunde ha blivit ombunden i Werden på tidigt 1500-tal eftersom Arnold Mercator några årtionden tidigare hade beskrivit handskriften i klostret såsom varande i en miserabel kondition. Men Andersson-Schmitt menar att den mycket väl kunde ha varit i dåligt skick även om den hade bundits om några årtionden tidigare. Haffnerbladet hade förmodligen hamnat tillsammans med Erasmus' relikier, menar hon, när ärkebiskop Albrechts kvarlåtenskap ordnades upp efter hans död 1545.

En ¹⁴C-analys som gjordes 1998 av några bindningstrådar från *Codex argenteus* visar att handskriften bands om åtminstone någon gång under 1500-talet. Det bevisar i och för sig inte Andersson-Schmitts teori, och det motbevisar naturligtvis inte Tjäders heller, men det visar att teorin om den tidiga separationen är obehövlig för att förklara skillnaden i format mellan Haffnerbladet och Uppsalabladen.

En tredje teori om Silverbibelns vandringar under De Tusen Åren har framlagts av Lars Hermodsson i Sverige. Hans teori befattar sig inte med frågan om hur och när Haffnerbladet skiljdes från de andra bladen. Hermodsson tänker sig att *Codex*

argenteus fortfarande fanns kvar i Ravenna när Karl den store besökte staden. Karl den store var mycket fascinerad av Ravenna och Theoderik. Hermodsson menar att Karl den store tog med sig handskriften tillsammans med andra handskrifter till Aachen. Och från Aachen var vägen kort till Werden.

Dessa tre teorier är huvudförklaringarna när det gäller De Tusen Årens Gåta. 1998 (på svenska) och 2002 (på engelska) presenterade Lars Munkhammar en fjärde teori, *Cassiodorusteorin*. Den säger i korthet att *Codex argenteus* fördes till klostret Vivarium i södra Italien, det kloster som grundades av Cassiodorus, Theoderiks premiärminister. Biblioteket i Vivarium sägs ha överförts till Lateranbiblioteket i Rom när Vivarium upphörde som kloster. Från Lateranen skickades en sändning med handskrifter till Köln på 800-talet, och denna boksändning innehöll bl.a. *Codex argenteus*, som sedan hamnade i Werden.

Det finns naturligtvis andra teorier också som har försökt kasta ljus över detta mysterium. På det hela taget visar bristen på fakta det fåfängliga i uppgiften. Den ene forskaren blåser lätt ned den andre forskarens korthus med sin egen teori. Och så kommer det att vara hela tiden tills det kommer fram mer fakta – fynd, dokument eller annat.

Werden – Uppsala

FRÅN WERDEN LETADE SIG *CODEX ARGENTEUS* TILL Rudolf II:s borg i Prag. Vi vet att detta måste ha skett före år 1601, eftersom handskriften nämns av Richard Strein, en av Rudolfs ministrar, och Strein dog år 1600. Vi vet inte om Rudolf lånade handskriften, om han köpte den, fick den eller bara tog den. Och som vi ska se senare, så kan vi inte utgå från att handskriften fördes direkt från Werden till Prag. Den kom i alla fall att ingå i kejsarens enorma samlingar av konst, böcker, instrument, kuriosa och helt enkelt allt möjligt. Det fanns till och med en »magisk boksamling« i slottet, och kanske såg handskriften tillräckligt ockult ut för att få sin plats där.

Codex argenteus blev som vi vet en del av det enorma krigsbyte som svenskarna tog i Prag 1648. Handskriften hamnade i drottning Kristinas bibliotek i Stockholm där den kom att få en undanskymt tillvaro. Drottningen var en stor handskriftssamlare, men hennes specialitet var grekiska handskrifter, inte några »barbariska« dokument. En av hennes bibliotekarier, Isaac Vossius, fick *Codex argenteus* av drottningen när hon abdikerade 1654 och flyttade till Rom. Vossius' morbror, Franciscus Junius, publicerade den första tryckta utgåvan, *editio princeps*, av handskriften. Vossius själv var en stor älskare av manuskript, men inte av gotiska, bara klassiska. Han sålde handskriften till Magnus Gabriel De la Gardie, svensk kansler och kansler för Uppsala universitet. De la Gardie donerade *Codex argenteus* till Uppsala universitet 1669.

De la Gardie hade köpt handskriften via den svenske ministern i Amsterdam, Peter Trotzig. När Trotzig skulle skicka boken till Sverige, lade han den i ett ekskrin. Skrinet skickades med skeppet *S:t Joris* från Amsterdam den 28 juli 1662. Men det utbröt en storm och *S:t Joris* gick på grund i Zuiderzee. Trotzig blev skräckslagen. Han skickade ut en båt till skeppet för att hämta bokskrinet. Det var oförstört, och

Trotzig tackade Gud i Himlen. Han gjorde ett nytt försök. Han lade ekskrinet i ett blyskrin som han lödde ihop och skickade det med skeppet *Phoenix* den 12 september till Göteborg. Sjöresan gick bra, handskriften kom till Sverige och De la Gardie fick den.

De la Gardie var ivrig att få visa sitt märkliga förvärv för professorerna i Uppsala. Nu hade handskriften fått ett symbolvärde som vida översteg dess värde som filologisk urkund. Detta var Guds Ord sådant det hade meddelats till goterna, våra förfäder, Sveriges ursprungliga inbyggare och ursprunget till alla folk. Ty sådant var det andliga klimat som rådde i stormaktstidens Sverige. Det skulle snart kulminera i Olof Rudbecks *Atlantica* där Sverige en gång beboddes av goterna, urfolket. Goterna spred sig över hela världen. De vandrade och krigade och besegrade till och med romarna. De grundade stora och mäktiga riken.

De la Gardie donerade alltså *Codex argenteus* till Uppsala universitet 1669. Gåvan bestod i en samling av 65 handskrifter där Silverbibeln bara var en, men den förnämsta. Många av handskrifterna hade köpts 1651 efter den danske historikern Stefanus Johannes Stephanius. De flesta var norröna, ofta isländska manuskript. Bland dem fanns den senare så kallade *Uppsala-Eddan* från omkring år 1300. Men donationens klenod var som sagt det gotiska evangeliariet som nu hade försetts med silverpärlor med vackra och intressanta ikonografiska ornamenteringar. Två av Sveriges förnämsta konstnärer låg bakom detta arbete: tecknaren och målaren David Klöcker Ehrenstrahl och hovguldsmeden Hans Bengtsson Sellingh.

Codex argenteus – en kodikologisk beskrivning

Pärmarna

DE MAGNIFIKA PÄRMAR SOM INNESLÖT *Codex argenteus* när den gavs till Uppsala universitet 1669 var gjorda av drivet silver. De hade gjorts i Stockholm av hovguldsmeden Hans Selling efter en teckning av David Klöcker Ehrenstrahl. Silver var ett passande material eftersom handskriften hade varit känd under namnet *Codex argenteus*, »Silverboken« ända sedan Bonaventura Vulcanius introducerade beteckningen i sitt verk *De literis & lingua Getarum, sive Gothorum* 1597.

Frampärmen visar *Tiden* i form av en äldre bevingad man som lyfter upp en gravplatta och låter sin dotter *Sanningen* stiga upp i ljuset. Sanningen är en naken kvinna som bär en bok med inskriptionen »Codex Argenteus« i sin vänstra hand. Med sin högra hand pekar hon på biskop Wulfila bakom henne. Wulfila sitter och skriver vid en skrivpulpet i ett biblioteksrum. På huvudet bär han en mitra. Hans skrivande är naturligtvis översättandet av bibeln till gotiska, eller som De la Gardie förklarade det för konsistoriet i Uppsala när han gjorde sin donation: »Wulfilas beläte satt likasom skrivandes bemälte bok, som det nu för ögonen syntes«. Ovanför denna scen håller två putti upp en kartusch som har texten: »Vlphila redivivus, et patriæ restitutus cura M. G. De la Gardie, R[egni] S[veciæ] Cancellarij. Anno 1669« (Wulfila återuppväckt och återbördad till fosterjorden av M.G. De la Gardie, Kansler i Sverige, år 1669). Bakpärmen visar den grevliga ätten De la Gardies vapen.

Vi vet ingenting om originalpärmarna till *Codex argenteus*. Det är rimligt att tänka sig att denna lyxkodex en gång hade ett påkostat band med påkostade pärmar – i varje fall att den var tänkt att ha det. Det finns olika idéer om när originalpärmarna avlägsnades från bokblocket, men det råder

enighet om att de en gång måste ha funnits där, såvida inte detta praktevangelarium förblev ofullbordat.

Det finns inte många praktband kvar från 500-talet, kanske en handfull. De ger dock tillsammans med skrivna vittnesbörd och avbildningar följande bild: träpärmar täckta med guld, silver, mer eller mindre ädla stenar och ibland elfenbenssniderier. Den helige Hieronymus' utfall mot dessa skrytband med bibelhandskrifter är välkänt: »Pergamentet dränkes i purpur, guld smälts in i skriften, utsidan pryds med juveler, men utanför dörren dör Kristus naken.«

Materialen

Man antog länge att pergamentet var gjort av skinn från nyfödda eller till och med ofödda kalvar. Modern forskning ger dock vid handen att det snarare är fråga om killing. Pergamentet är mycket tunt, 0,11–0,12 mm i genomsnitt plus/minus någon tiondels mm. Det är så omsorgsfullt bearbetat, att hårsäckarna kan upptäckas bara på några få ställen. Det är stor skillnad mellan hårsida och köttsida. Hårsidan verkar mer kompakt och blank, köttsidan mer porös och matt. Skriften verkar mer upphöjd på hårsidan än på köttsidan. Bladen har en tendens att rulla ihop sig med köttsidan utåt.

Färgen på bladen varierar idag betydligt, dels mellan de olika bladen och dels mellan hårsida och köttsida. Köttsidan är i allmänhet blekare än hårsidan. Bladens nyans varierar från gråaktigt till blåaktigt, från rödaktigt till brunaktigt och purpur. Färgämnet kommer inte från purpurnäcken, *Murex*, som kräver ordentlig upphettning och är mer lämpligt för textilier men helt olämpligt för pergament. En undersökning 1990 visade att ett av följande vegetabiliska färgämnen förmodligen har använts: alkanna, folium, kermesbär eller ett lavämne. Nyansen i marginalerna är starkare och bättre bevarad än på textytan. Ytermarginalerna har å andra sidan en

tendens att få en rödbrun skugga. Pergamentet har inte genomfärgats, utan färgen har penslats mycket tunt på hårsidan. Den har delvis trängt igenom det mycket tunna pergamentet.

Handskriften är skriven med silver- och guldbläck. Vi känner inte till receptet till dessa skrivmedel, men det är sannolikt att man har blandat pulvriserad metall med någon vätska (vatten eller olja) och något limämne. Det är också möjligt att texten på några ställen (eller överallt, vilket verkar ytterst arbetskrävande) har skrivits i förväg med något annat skrivmedel. På en del ställen har både bläck och pergament förstörts, vilket kan tyda på något surt och frätande ämne (gallsyra, järnvitriol, vitlökssaft?).

Huvuddelen av texten är skriven med silverbläck, det är så att säga brödstilen. Rubrikerna är också skrivna med silver liksom citationstecknen i vänstermarginalen (de ser ut som punkter eller pilar), sektionensnumren (mer om dem senare) och deras inramningar i vänstermarginalen, de fyra övervälvda kolonnparen under textytan och de siffror som de innesluter. Även rubrikerna med evangelisternas namn är skrivna med silver. (Det är bara början av Lukas och Markus som finns kvar, men rimligen har Matteus och Johannes markerats på samma sätt.)

De första tre raderna av Lukas och Markus är skrivna med guldbläck, och säkert har det varit samma förhållande med Matteus och Johannes. Början av varje sektion är skriven med guld intill slutet av raden. Sektionerna börjar inte alltid på ny rad, så guldskriftens längd kan variera mycket. Första raden i Herrens Bön (Matteus VI:9) är skriven med guld, liksom kanontavlornas abbreviationer och symboler för evangelisterna.

Blad, dubbelblad och lägg

Bladens bredd i *Codex argenteus* varierar mellan 19,75 och 20 cm. Höjden varierar mellan 24,25 och 24,50 cm. Haffnerbladet som hittades 1970 i Speyer är 21,7 cm på det bredaste stället och 26,5 cm på det högsta. Det ligger förmodligen nära de ursprungliga måtten.

Dubbelbladen, *bifolia*, är de minsta beståndsdelarna av pergament. De är utskurna i ett stycke ur pergamentet. Bland de delar av handskriften som är bevarade idag finns också enkla blad, men det beror på att dubbelblad har delat sig eller blivit delade under årens lopp. När bokblocket en gång byggdes upp, lades dubbelbladen ihop i lägg som bands ihop till en bok, en *codex*.

Dubbelbladen linjerades innan de lades ihop till lägg. Det gjordes på köttssidan med ett spetsigt verktyg som åstadkom relief på bladets båda sidor. På varje blad gjordes två vertikala linjer med ett avstånd på 13 cm. De inre linjerna går 2,25 cm från mittlinjen eller vecket i dubbelbladet. Mellan de båda vertikala marginallinjerna finns det två system med horisontala linjer. Det övre och större systemet för textytan är 16,5 cm hög, och dess översta linje är omkring 2,25 cm nedanför dagens ovansnitt på Uppsalabladen (och kanske 3,5 cm under det ursprungliga ovansnittet). Bokstäverna är skrivna mellan varje udda och jämn linje i detta system. Det mindre och lägre linjesystemet börjar en cm under den lägsta linjen i det övre systemet. Det består av 11 parallella linjer med 3 millimeters mellanrum och det är 3,33 cm högt. I detta system är de fyra kanontavlorna som finns på varje sida inskrivna. Den översta och den nedersta linjen i varje system är dragna i ett svep över dubbelbladens hela bredd. Textytans proportioner är på varje sida bestämda av de vertikala linjerna, den översta linjen i det övre systemet och den nedersta linjen i det nedre systemet. Den följer »gyllene snittets« princip:

höjden förhåller sig till bredden som summan av höjden och bredden förhåller sig till höjden.

De flesta lägg innehåller fyra dubbelblad och kallas då *quaternioner*. En del lägg består av fem dubbelblad och kallas *quinioner*. 37 av de ursprungliga läggen i *Codex argenteus* var quaternioner och fyra var quinioner. Det sista lägget i varje evangelium var en quinion. Allt detta bygger naturligtvis på antagandet att handskriften inte innehöll någonting annat än de fyra evangelierna. Men det kan den mycket väl ha gjort. Dess »syster-codex«, exempelvis, *Codex Brixianus*, gjorde det. Den är ett latinskt *evangelarium* som är tillkommet i samma kulturella miljö som *Codex argenteus*, dvs. förmodligen det gotiska Ravenna. Den handskriften innehöll också en introduktion som delvis är bevarad.

Bladen lades ihop på följande sätt. Det första dubbelbladet lades med köttssidan nedåt. Ovanpå detta lades nästa dubbelblad med hårsidan nedåt. Det tredje lades med köttssidan nedåt, och så vidare. På detta sätt blev båda sidorna i varje uppslag antingen köttssidor eller hårsidor och varje uppslag fick ett homogent utseende i fråga om struktur och färg.

Varje lägg numrerades med en siffra på den sista sidans undre marginal. Flera av dessa siffror finns fortfarande kvar medan andra har gått förlorade när snitten har skurits och trimmats.

Omfång och luckor

Om *Codex argenteus* från början bara innehöll de fyra evangelierna och ingenting annat, måste den ha haft 336 blad eller 672 sidor. Det är resultatet av de komplicerade uträkningar som Otto von Friesen gjorde på 1920-talet. Idag finns bara 188 blad kvar, 187 i Uppsala och Haffnerbladet i Speyer. Luckorna är fördelade på följande sätt. 76 blad saknas i Matteus och 22 finns kvar. 29 blad saknas i Johannes och 45 finns kvar. 36 blad saknas i Lukas och 70 finns kvar. 7 blad

saknas i Markus och 50 finns kvar i Uppsala och ett – det sista bladet – i Speyer. Sex av handskriftens luckor är stora och gäller 9–60 blad. Två av dem finns i Matteus, två finns i Johannes och två i Lukas. 11 luckor gäller bara ett eller två blad. Fyra av dem finns i Matteus, två i Johannes, en i Lukas och fyra i Markus. Eller: 75% av Matteus är förlorat, 40% av Johannes, 35% av Lukas och 8% av Markus.

Bindningen

Otto von Friesen och Anders Grape, två av männen bakom 1927 års faksimilutgåva, beskrev de ursprungliga bindningstrådarna som purpurfärgad linnetråd. De säger att kortare bitar av denna tråd fortfarande fanns kvar när handskriftsbandet upplöstes och bladen togs loss för att fotograferas. Friesen och Grape sparade dessa trådbitar i ett kuvert i anslutning till bladen.

1997 blev en av dessa trådbitar (som snarare påminner om ylle än om linne) föremål för en ¹⁴C-analys för ungefärlig tidsbestämning. Det visade sig då att materialet var åtminstone tusen år yngre än vad Friesen och Grape hade antagit. Det innebär att vi inte vet någonting om några ursprungliga bindningstrådar från *Codex argenteus*.

Skriften

Skriften i *Codex argenteus* är gotisk skrift med de bokstäver som Wulfila antas ha konstruerat. Även siffror återges med bokstavstecken. Skriften i *Codex argenteus* är inte någon gotisk vardagsskrift, utan en konstskrift med ornamentala ambitioner. Den är en sorts uncialskrift, en majuskelskrift som håller sig strikt mellan de horisontala linjerna. Den är upprättstående, och så regelbunden att språkforskaren Johan Ihre i mitten av 1700-talet ansåg att den inte var skriven med penna eller *calamus*, utan att bokstäverna var inpressade i pergamentet med heta stämplor. Han hade goda skäl för detta

antagande, men senare forskning har vederlagt honom på denna punkt.

Vänstermarginalen är jämn med undantag för initialer i sektioner och större stycken. De är utdragna en bit i marginalen. Högermarginalen, å andra sidan, är ojämn. Avstavningsregler, sektionsslut och andra faktorer har påverkat marginallinjen här. Förutom den vanliga skriften finns det också förstörade bokstäver av olika storlek. En del har använts vid sektionsbörjan på ny rad, andra som initial för sektion som börjar någonstans inne i en rad.

Det finns inget mellanrum mellan orden, men däremot i regel mellan meningar och vissa satser. Det är också mellanrum mellan slutet på en sektion och början på en annan på samma rad. Mellanrum mellan sektioner föregås normalt av kolon eller punkt.

Kolumnrubriker finns bara på köttssidorna. På vänstersidan i ett uppslag är ordet »pairh« (enligt) rubrik, på högersidan evangelistens namn i förkortad form. Evangeliernas rubriker – endast Lukas och Markus är bevarade – är korta: »Evangelium enligt Lukas börjar«.

Varje sektion har sitt eget nummer som är angivet i marginalen vid sektionens början. Siffrorna är ju markerade med bokstäver, och de har ett utsirat ramverk.

Ett särskilt skiljetecken markerar början av varje ny sektion. Det har formen av ett vågrätt liggande hårstrå som tjocknar i ändarna med en punkt eller ett pilspetsliknande märke i mitten. Det är skrivet med guld och placerat genast uppe till vänster om sektionens initial. Det finns också abbreviationstecken, ligaturer och olika punktmarkeringar i skriften.

Kanontavlorna

Kanontavlorna eller parallelltavlor nederst på varje sida i *Codex Argenteus* är ett korshänvisningssystem för bibelställen i de fyra evangelierna. Det är det så kallade *eusebianska* systemet, den *evangeliesynopsis* som konstruerades av Eusebios av Caesarea (död 339/40). Texten är delad i sektioner som är numrerade för varje evangelium från början till slut. Med hjälp av sektionsnumren gjorde Eusebios tio konkordanstabeller, *kanones*. På tvärs mot dessa gjorde han fyra tabeller, en för varje evangelium. I *kanon I* finns de bibelställen som är gemensamma för alla avangelier. I *kanones II, III och IV* finns de ställen som är gemensamma för tre av evangelierna. I *kanones V–IX* finns de ställen som är gemensamma för två evangelierna. I *kanon X* finns slutligen de ställen som inte har någon motsvarighet i något annat evangelium. Eusebios skrev också en prolog till detta kanonsystem, helt enkelt en handbok för den som skulle använda det. Prologen och konkordanstavlorna utgör ofta en sorts inledning till de evangelieböcker som är samtida med *Codex argenteus*. Så är fallet med *Codex Brixianus* och det är mycket troligt att också *Codex argenteus* har haft en sådan inledning.

De fyra övervälvda kolonnparen nederst på varje sida i *Codex argenteus* är alltså siffertavlor, en för varje evangelist, som anger de olika *kanones* som gäller för varje sida. Detta visar läsaren vilka sektioner i den text han läser (i den här miljön är det förstås alltid en han) som har sina motsvarigheter i andra evangelierna. Kanontavlorna är placerade i den ordning evangelierna har i *Codex argenteus* (Matteus, Johannes, Lukas, Markus) med det undantaget att det evangelium som man just läser kommer först. Överst i varje kanontavla är evangelistens namn markerat med guld. Matteus och Markus har monogram, Johannes och Lukas har förkortningar. Allt annat (ramverk och siffror) är skrivet och ritat med silver när det gäller tavlorna.

Kanontavlorna är mycket regelbundet formgivna tack vare det nedre linjesystemet på sidorna. De ger sidorna ett alldeles speciellt estetiskt uttryck när de liksom bär upp det massiva textblocket. Kanontavlornas utformning får en osökt att associera till Theoderiks palats och andra byggnader i Ravenna.

Skrivarna

Johan Ihre hade ju ansett att texten inte var handskriven, utan att bokstäverna var fastbrända i pergamentet med heta stämplor. Hans kritiker som gick på handskriftslinjen slogs ändå av skriftens regelbundenhet, och ingen verkar ha tänkt sig något annat än att handskriften var skriven av en och samma skrivare från början till slut. Inte förrän på 1920-talet när bindningen togs isär och det var möjligt att jämföra de olika bladen bredvid varandra. Det var då som Anders Grape upptäckte några skillnader mellan början av Lukas och de föregående delarna av texten. Det gällde speciellt ett par bokstäver, och det blev uppenbart att handskriften hade skrivits av två olika skrivare. Den första skrivaren (hand I) hade skrivit Matteus och Johannes. Den andra skrivaren (hand II) hade skrivit Lukas och Markus. Grape beskriver stilen hos hand II som smäckrare, kantigare och kontrastrikare än stilen hos hand I.

Vi vet förstås inte vilka skrivarna var. Jan-Olof Tjäder har ju presenterat Wiljarith och Merila som kända skrivare i ett arianskt gotiskt *scriptorium* i Ravenna. Men i denna verkstad fanns det säkert fler skrivare, och vi kan naturligtvis inte veta de exakta namnen på hand I och hand II. Tjäder tänker sig att Wiljarith var skrifvarverkstadens föreståndare och att Merila var hans medhjälpare. Wiljarith och Merila kan naturligtvis ha varit Silverbibelns båda skrivare, men nästan ingenting kan sägas med säkerhet i fråga om denna handskrifts tillkomst.

En gammal handskrift i ett nytt Europa

NÄR *CODEX ARGENTEUS* VAKNAR UPP UR SIN Törnrosa-sömn i mitten av 1500-talet, är världen ny. Böcker skrivs inte längre för hand, Gutenbergs uppfinning har varit i bruk i hundra år. Reformationens stormar drog fram över Europa för årtionden sedan. Biskop Wulfilas avlägsna släktingar i Tyskland och Sverige har till slut fått biblar på sina egna språk. Men å andra sidan: platsen där Silverbibeln blir uppväckt av prinsen tillhör inte Gutenbergs och Luthers nya värld – den är en gammal katolsk handskriftsgömma. Benediktinklostret Werden vid floden Ruhr.

Den vedertagna historien om *Codex argenteus*' öden på 1500-talet går något i den här stilen.

Omkring 1554 eller möjligen något tidigare fanns det två herrar som visste att det fanns en handskrift med gotisk bibeltext i klostret Werden. Förmodligen hade de sett den, i varje fall hade de avskrifter av det gotiska alfabetet, av Fader Vår på gotiska och av några andra bibelställen på gotiska. De två herrarna var Georg Cassander, teolog från Brügge, senare verksam i Köln, död 1566, och hans vän och beskyddare Cornelius Wouters (eller Gualtherus), lärare vid katedralskolan i Brügge, senare boende i Köln, död 1582. Deras kunskap om *Codex argenteus* är känd genom korrespondens med samtida tyska lärde. Otto von Friesen och Anders Grape säger att Cassander och Wouters bör »på forskningens nuvarande ståndpunkt, räknas såsom C[odex] A[rgenteus]' förste upptäckare« (1927).

Någon gång mellan 1573 och 1587 såg Arnold Mercator *Codex argenteus* i Werden. Han var kartograf och son till den kände belgisk-tyske kartografen Gerhard Mercator. Arnold Mercator visste att handskriften fanns i klostret och han ville

kopiera delar av texten. Han noterade att handskriften var inkomplett och skadad, och att bladen var felaktigt ordnade vid inbindning, förmodligen för att bokbindaren inte kunde läsa texten.

Som vi har sett tillhörde *Codex argenteus* Rudolf II i Prag redan år 1600 eller tidigare. Hur kejsaren hade förvärvat handskriften är oklart. Kanske hade han lånat den från Werden (som han lånade Codex gigas, »Djävulsbibeln«, från klostret Broumow), kanske hade han köpt den eller fått den som gåva.

Nya forskningsrön pekar mot en något annorlunda händelsekedja. Den tyska forskaren Dorothea Diemer har nyligen visat att *Codex argenteus* förmodligen flyttades från benediktinklostret i Werden strax efter det att den hade upptäckts av Cassander och Wouters. Och förmodligen upptäcktes handskriften tidigare än vi hittills har trott. Det finns tecken på att *Codex argenteus* ingick i en kuriosasamling – antikviteter, mynt, naturhistoriska föremål m.m. – som tillhörde en adelsman som hette Johann Wilhelm von Laubenberg von Wagegg (1511–1563). I ett brev 1562 erbjuder han hertig Albrecht V av Bayern (1528–1579) att köpa hans *Altertümersammlung* som bl.a. innehåller en »silverbok«. Laubenberg's beskrivning av denna bok ger vid handen att det kan röra sig om *Codex argenteus* (som kallades så redan på 1500-talet). Diemer refererar också till en tradition som säger att det fanns en gotisk evangeliebok i Bibliotheca Palatina i Heidelberg vid mitten av 1500-talet och att den snart därefter skulle ha försvunnit. I brevet skriver Laubenberg att han en gång skickade silverboken som lån till pfalzgreven Ottheinrich (1502–1559) som hade den i flera år. Det finns inga bevis för den allmänt antagna uppfattningen att t.ex. Arnold Mercator någonsin såg originalhandskriften i Werden. Han kan lika väl ha fått information om den genom sin faders efterlämnade

papper. Hertig Albrecht köpte aldrig »silverboken« av Laubenberg. Men kanske gjorde Rudolf II det.

Kännedomen om *Codex argenteus* spreds på olika sätt under 1500-talet och framåt: genom brev och lärd korrespondens, naturligtvis, men förmodligen också i diskussioner man och man emellan. Mycket snart hittar man brottstycken på gotiska i den tryckta litteraturen.

Johannes Goropius Becanus gav ut *Origines Antwerpianae* 1569. Här finns Fader Vår och delar av Markusevangeliet återgivna på gotiska och transkriberade till frakturstil. Författaren har bristfälliga kunskaper i det gotiska språket, men han vet att texterna kommer från ett gammalt manuskript i klostret Werden. Fader Vår från *Origines Antwerpianae* publicerades också i *Specimen XL diversarum linguarum*, Frankfurt 1592, av Hieronymus Megiser.

Bonaventura Vulcanius, professor i grekiska i Leiden, gav ut *De literis & lingua Getarum, sive Gothorum* 1597. Vulcanius hänvisar till en författare (oklart vem, men förmodligen Cornelius Wouters) som säger sig ha sin information från en mycket gammal kodex som kallas *argenteus*. Detta är första gången som beteckningen *Codex argenteus* används så vitt vi vet, och den används flitigt i detta arbete. Vulcanius ger åtskilliga exempel på det gotiska språket som han återger i träsnitt med transkription och översättning till latin. Han hänför också den gotiska texten till Wulfilas bibelöversättning.

Inscriptiones antiquae totius orbis Romani är ett enormt epigrafiskt samlingsverk som för första gången utgavs av den holländsk-engelske författaren och polyhistorn Janus Gruter eller Jean de Gruytere i Heidelberg 1602–1603. Här hittar man två hela foliospalter med gotisk text i träsnitt. De innehåller delar av Matteus- och Markusevangelierna (således inklusive Fader Vår). Gruter har hämtat sina uppgifter om *Codex argenteus* från Mercator, och han citerar vad Mercator säger om handskriften

i Werden, om den gotiska texten och handskriftens miserabla skick. I detta sammanhang bör man återigen ha i minnet den tradition som Dorothea Diemer talar om beträffande en gotisk evangeliebok i Heidelberg på 1500-talet.

Franciscus Junius 1665

FRANCISCUS JUNIUS DEN YNGRE VAR FÖRFAREN forskare inom flera discipliner – teologi, juridik, historia, språk med mera. Han arbetade i perioder som utgivare, lärare och bibliotekarie. Att samla och ge ut gamla och sällsynta handskrifter var ett av hans stora intressen, liksom fäblessen för germanska språk, särskilt gotiska.

Det var Junius som för första gången gav ut *Codex argenteus*' text av trycket. Denna *editio princeps* trycktes med ett specialtillverkat gotiskt typsnitt. Den kom ut i Dordrecht 1665 och senare i Amsterdam 1684 med nytt titelblad. I Junius' edition är den gotiska evangelietexten ordnad på 'modernt' sätt, dvs. ordningen är Matteus, Markus, Lukas, Johannes. Den är indelad i kapitel och verser, och det finns inga spår av det eusebianska sektionssystemet. Junius vän Thomas Marshall har gjort en översättning av texten till engelska som är tryckt parallellt med den gotiska. Junius har gjort ett gotiskt glossarium som ingår i utgåvan.

Dordrechtutgåvan 1665 liksom Amsterdamutgåvan 1684 har en frontespissida med en gravyr av A. Santvoort (»A Santvoort fe:«). I mitten av bilden finns en portal i en utsmyckad renässansmur. De fyra evangelisterna är placerade i var sitt hörn av den fyrkantiga bilden. Upptill i mitten skiner Gud som solen och är betecknad som *Jahve* med det hebreiska *tetragrammon*. I portalen är följande text innesluten: »D.N. Iesu Christi S.S. EUANGELIA Goticè & Anglo-Saxonicè.« Därefter kommer ett grekiskt citat från Kolosserbrevet III:11: »Icke Barbar, Skyt – Nej Kristus blir allt och i alla«. I Kolosserbrevet lyder hela versen: »Då är ingen grek eller jude, omskuren eller oomskuren, barbar, skyt, slav eller fri. Nej Kristus blir allt och i alla.« Alltså: till och med – eller kanske inte minst – de barbariska goterna och andra underliga folkslag kan vara en

port till evangeliet. En hyllning till bibeltexten på folkspråk, alltså?

I sitt arbete har Junius haft stora svårigheter att hitta rätt i Silverbibelns text. Evangelieordningen var inte den som han var van vid, och hela handskriften var dessutom vid något tillfälle hopbunden i ordning. Det är en stor del av förklaringen till att man idag kan se Junius' marginalanteckningar nästan överallt på handskriftens sidor; han har helt enkelt gjort hänvisningar till sig själv för att kunna följa texten.

Det fanns flera skäl till att Junius intresserade sig för *Codex argenteus*, och det fanns mycket som gjorde honom extra lämpad att för första gången ge ut handskriften i tryck. Han hade till att börja med den lärde bibliotekariens instinkt att samla och ge ut gamla och sällsynta handskrifter. Han brukar kallas »den germanska språkvetenskapens fader«, och som sådan hade han ett speciellt intresse för det gotiska språket. Han hade förmodligen också ett rent religiöst intresse för Wulfila's bibel såsom det första exemplet på en icke-katolsk bibel som översatts till folkspråk, dessutom ett germanskt folkspråk. Det var alltså fråga om vad man skulle kunna kalla en proto-reformatorisk bibel. Dessutom – men det är kanske bara en tillfällighet – hade Junius ett speciellt förhållande till Friesland, där den helige Liudger en gång verkat som missionär, Liudger som ansågs ha tagit med sig *Codex argenteus* från Italien till nordligare länder och placerat den i klostret Werden, som han grundade 799. Och sist men inte minst: Junius var morbror till Isaac Vossius som faktiskt ägde handskriften.

Efter sin utbildning i Leiden (filologi, teologi och naturvetenskap) flyttade Junius till England 1621. Först arbetade han i Samuel Harsnets bibliotek, Harsnet var biskop av Norwich. Sedan arbetade han i Thomas Howards bibliotek,

Howard var Earl of Arundel. The Arundel Library, där Junius senare blev bibliotekarie, hade stora och sällsynta samlingar. Här kunde Junius tillbringa mycken tid till studier, kopiering och excerperande bland de gamla handskrifterna. Senare kunde han också använda det materialet tillsammans med material från hans systerson Isaac Vossius' rikhaltiga bibliotek till editioner och lexikografiska arbeten.

När Junius kom tillbaka till Nederländerna på 1640-talet blev han intresserad av det nederländska språket, och snart var han uppslukad av germansk språkvetenskap över huvud taget: fornengelska, frankiska, frisiska med mera. 1650 uttrycker han för första gången intresse för det gotiska språket. I ett brev till en släkting hoppas han att hans systerson Vossius, som är bibliotekarie hos den svenska drottningen, ska komma till London och berätta för sin morbror vad han vet om det gotiska språket. Det framgår att Junius tänker sig att gotiskan fortfarande på ett eller annat sätt lever vidare i Sverige. 1654 får han låna *Codex argenteus* av Vossius som då har fått den av drottning Kristina i samband med hennes abdikation. Junius dyker lyckligt ned i ett hav av gotiska ord som han börjar överföra till sin fornengelsk-latinska ordbok. Sedan börjar han diskutera gotiska glosor och filologi med lärda kolleger, särskilt den tyske teologen Johan Clauberg.

Att Junius skulle intressera sig för Wulfilas bibel av religiösa skäl är tänkbart med hänsyn till hans bakgrund. Han kom från en hugenottfamilj. Hans far, Franciscus Junius eller François de Jon, var fransk protestant, teologiprofessor i Leiden, och hade översatt Gamla Testamentet till latin för den protestantiska världen. Många av Junius' släktingar och kolleger var protestanter, och det var över huvud taget väldigt många av den tidens humanister med språkhistoriska intressen. En av dem, James Ussher, ärkebiskop av Irland och med kalvinistiska sympatier, stod i brevväxling med Junius. 1651 skriver han till Junius om Bonaventura Vulcanius'

uppgifter om *Codex argenteus*, och bland annat kommenterar han den s.k. »doxologin« i slutet av Fader Vår i Wulfilas översättning: »Ty riket är Ditt, och makten, och härligheten, i evighet. Amen.« Den frasen saknas i Versio Vulgata, men Wulfila har den från en gammal grekisk källa, och (underförstått) de protestantiska biblarna har den.

Och Friesland? Ja, det är en vag förbindelse, kanske bara en tillfällighet. Det är nog egentligen en 1800-talstanke att det var Liudger som tog med sig *Codex argenteus* från Italien till norra Europa. Men naturligtvis kan traditionen vara äldre. Det är kanske osannolikt att Junius förknippade Liudger med *Codex argenteus*, men man vet aldrig. Liudger grundade ju klostret Werden 799. Dessförinnan vistades han i Italien, varifrån han tog med sig konstföremål. Han var elev till Alkuin, Karl den stores kulturminister, skulle man kunna säga, och han besökte Alkuins skola i York på 760–70-talen. Sedan arbetade han som missionär bland friserna, och 784 begav han sig till Rom och Monte Cassino där han stannade i två år. Därefter vidtog en ny missionsperiod bland friserna och i Westfalen, och 799 grundade han klostret Werden. Junius bodde i Friesland i ungefär två år, 1646–1648, det är lite oklart, för att studera språket. Förbindelsen *Codex argenteus* – Liudger – Friesland – Junius – *Codex argenteus* kan ha filologiska och kanske även religiösa förklaringar, men den kan också vara bara en tillfällighet.

Förbindelsen Junius – Vossius var däremot ingen tillfällighet. Junius var morbror till Vossius. De båda herrarna verkar ha haft ett mycket tätt förhållande, inte bara genom familjeband, utan också och kanske framför allt genom gemensamma forskningsintressen. Under vissa perioder delade de till och med bostad. Isaac Vossius hade varit en av drottning Kristinas bibliotekarier. När drottningen flyttade till Rom 1654 upphörde Vossius' funktion vid hovet. Men han hade inte fått ut sin lön, och under årens lopp hade hans egen

boksamling som han haft med sig till Stockholm blivit hopblandad med drottningens – de hade helt enkelt lånat böcker av varandra, han och drottningen. På väg till Rom gör så Kristina ett uppehåll i Antwerpen där hon försöker göra upp med sina bibliotekarier. Hon ger dem böcker i stället för pengar, och ersätter böcker med andra böcker. Och bland de böcker eller manuskript som Vossius får finns alltså *Codex argenteus*. Vi kan ana att det inte är en slump. Vossius var mycket medveten om att hans morbror var väldigt intresserad av det gotiska språket och att han kände till denna handskrift. Han visste att Junius ville se den, ville använda den, ville ha den, eller åtminstone låna den. Och till slut fick han också låna den.

Junius använde speciellt tillverkade gotiska typer för sin utgåva av *Codex argenteus*. Nedtill på titelsidan står det bl.a.:
»DORDRECHTI.// Typis & sumptibus JUNIANIS. Excudebant Henricus & Joannes Essæi, // Urbis Typographi Ordinarii. CI)I)CLXV.« Det innebär att utgåvan är tryckt i Dordrecht 1665 med Junius' typer och på hans bekostnad, och att tryckeriarbetet har utförts av Hendrik och Johann van Esch, tryckare med burskap i staden. På titelsidan står det också:
»Accessit & GLOSSARIUM Gothicum: cui præmittitur ALPHABETUM// Gothicum, Runicum, &c. operâ ejusdem FRANCISCI JUNII.« Det vill säga att utgåvan också innehåller en gotisk ordbok och har översikter över det gotiska alfabetet, runalfabetet och andra alfabet, och att dessa också är utförda av Franciscus Junius.

Som germanist och som utgivare av germanska texter lät Junius specialtillverka typer för de ljud som inte kunde återges med latinska bokstäver. Han behandlade dessa »tryckutensilier« som skatter, och han testamenterade dem tillsammans med sina böcker och handskrifter till Oxford University, där de fortfarande förvaras och exponeras som en del av arkivet för Oxford University Press. Junius lät skära,

matrikulera och sortera gotiska typer, runtyper, anglosaxiska typer, forntyska och flera andra sorters typer. Han hade kontakt med många tryckerier i Amsterdam, Dordrecht, London och Middelburg, och det är inte lätt att veta vem som var hans typskärare. Peter J. Lucas, forskare i Dublin, har gjort en allvarlig djupdykning i frågan. Efter ett komplicerat resonemang föreslår han, även om han inte kan bevisa det, att Junius' typskärare var Christoffel van Dijk, en av två ytterst kompetenta typskärare i Amsterdam vid mitten av 1600-talet. Van Dijk skulle alltså kunna vara den som skurit Junius' gotiska typsnitt, »Pica Gothica«.

Innan Junius' edition kom ut av trycket 1665 hade *Codex argenteus* återkommit till Sverige. Magnus Gabriel De la Gardie hade köpt den av Isaac Vossius 1662 tillsammans med en avskrift av texten som gjorts av någon för oss okänd person vid namn Derrer. Junius hade använt Derrers avskrift i sitt arbete, men han hade också gjort en egen avskrift. Den finns fortfarande kvar och ingår i Bodleian Librarys samlingar i Oxford under signum MS Junius 55. Derrers kopia förstördes däremot i Uppsala brand 1702. De la Gardie hade betalat 500 riksdaler för originalhandskriften och Derrers avskrift. Kanske har han också bistått Junius ekonomiskt vid tryckningen av hans edition. I varje fall har editionen en grandios dedikation till De la Gardie: »Illustrissimo et Excellentissimo Domino, D. Magno Gabrieli De la Gardie, Comiti de Leckou et Arensburg, Domino in Habsal, Magnushoff, et Hoyendorp, S. Regiæ Majestatis Regnique Sueciæ Senatori et Cancellario, Wester-Gothiæ ac Daliæ Judici Provinciali, nec non Academiae Upsaliensis Cancellario.« (Till den högst Lysande och Framstående Herren, Herr Magnus Gabriel De la Gardie, Greve av Leckö och Arensburg, Herre till Habsal, Magnushoff och Hoyendorp, Senator och Kansler hos Hennes Kungliga Majestät och Kungadömet Sverige, Generalguvernör i

Västergötland och Dal, och dessutom Kansler för Uppsala Universitet.)

Men det är bara början. Dedikationen fyller elva sidor och den utgör samtidigt en introduktion till editionen. Junius' gotiska glossarium hade publicerats redan året innan, men nu trycktes det igen tillsammans med editionen. Glossariet har sin egen dedikation till De la Gardie. Den börjar ungefär likadant som editionens dedikation, men fortsättningen består av ett fjorton sidor långt latinskt poem på elegiskt distikon som skrivits av språkmannen Jan van Vliet (1620–66). Det handlar om De la Gardie, goternas historia, Junius och *Codex argenteus*. Det är undertecknat: »devotissimus JANUS VLITTIUS J.C. *Civitatis Ditionisque Bredanae Syndicus & Archigrammateus*«, dvs. »underdånigast JAN VAN VLIET, jurist. *Advokat och stadsjurist i Breda stad och domvärjo*«.

Oavsett om det fanns ett ekonomiskt förhållande mellan De la Gardie och Junius, så kan det i alla fall ha funnits ett känslomässigt eller symboliskt förhållande. De kom båda från gamla hugenottfamiljer, och som vi har sett var den protestantiska traditionen viktig för många av dem som intresserade sig för *Codex argenteus* i äldre tid. Ikonografin på frampärmen av det silverband som De la Gardie lät göra till handskriften innan han donerade den till Uppsala universitet framhäver dess protestantiska symbolvärde. Bilden av biskop Wulfila som sitter och översätter bibeln är en parallell och ett alternativ till den ofta avbildade Hieronymus, översättaren av den katolska bibeln. Den engelske forskaren Simon McKeown har mycket träffande beskrivit detta.

Georg Stiernhielm 1671

MAGNUS GABRIEL DE LA GARDIE DONERADE *Codex argenteus* till Uppsala universitet 1669 för att förvaras i universitetets bibliotek. Såväl hans gåvobrev som silverpärmarnas ikonografi visar oss vilket symbolvärde De la Gardie tillskriver denna handskrift. Vi har berört parallellen mellan Wulfila och Hieronymus, men också i allmänhet: detta var Guds Ord så som det uppenbarats för goterna, våra förfäder och Sveriges forna inbyggare. Handskriften, »Ulfilas gamla originalhandskrift« som den kallades vid överlämnandet, som nu hade återbördats till fosterjorden av De la Gardie, utgjorde helt enkelt förkroppsligandet av den osynliga länk som förenade den ärorika gotiska forntiden med den nuvarande svenska stormaktstiden.

Junius' edition var klart relaterad till Sverige genom den svulstiga dedikationen till De la Gardie. Men De la Gardie ville ändå att det skulle göras en officiell svensk edition av detta gotiska monument. I november 1666 betalar han Georg Stiernhielm 600 riksdaler silvermynt ur allmänna medel för att utarbete en tryckt edition av *Codex argenteus*. I december presenterar han planen på en offentlig inrättning med ansvar för fäderneslandets arkeologi: *Collegium Antiquitatum*, »Antikvitetskollegiet«, en föregångare till dagens Riksantikvarieämbetet. När myndigheten börjar sitt arbete 1667 är Stiernhielm dess första director. Det är uppenbart att Wulfila-utgåvan är en av Antikvitetskollegiets första uppgifter. 1667 ordnar De la Gardie också ett stipendium åt studenten Abraham Tornæus för att denne ska kunna hjälpa Stiernhielm med korrekturläsning av editionen.

Georg Stiernhielm (1598–1672) gjorde offentlig karriär i Sverige, men han var också poet och har gått till historien som »den svenska diktkonstens fader«. Hans stora hexameterdikt *Herkeules* var känd för svenska skolelever i hundratals år. I hans

språkfilosofi finner man idéer om textskapande genom flyttbara språkmoduler, ett förstadium till transformationsgrammatik. På 1640-talet utvecklade han en »gotisk« (i svensk chauvinistisk mening) syn på det svenska språket som han betraktade som urspråket vars ljudvärden direkt representerade tingens väsen. Stiernhielms språkvetenskapliga idéer kommer till uttryck i *Gambla Swea- och Göttha måles fatebur* 1643.

Stiernhielms edition 1671 trycktes tillsammans med en ordbok. Det var egentligen Junius' *Glossarium Gothicum* som nu hade försetts med svenska ord av Stiernhielm. Titelsidan till 1671 års edition nämner inte Stiernhielms namn. Utgivaren antas vara institutionen, Antikvitetskollegiet. I dedikationen till Sveriges Konung är däremot Stiernhielms arbete nämnt och dessutom hans revision av glossariet. Tryckningen av glossariet var avslutad redan 1670 och hade eget titelblad. Under utgivningen 1671 fick emellertid en stor del av editionen nytt titelblad för glossariet. 1670 års titelblad till glossariet har några alfabet i träsnitt på framsidan, medan 1671 års titelblad för glossariet – som också har en utförligare titel – har alfabet och gotiska textexempel i kopparstick på framsidan.

Frontespissidan i Stiernhielms edition är en återgivning i kopparstick av scenen på frampärmen av det silverband som De la Gardie lät göra inför donationen 1669. »Dav: Klöker. S.R.M. Pictor: Inv: Dionysius Padt-Brugge Fecit. Stockholmiæ«.

Stiernhielms edition är fyrspråkig. Varje uppslag har fyra kolumner, en för varje språk: gotiska translittererad till latinska bokstäver, isländska, svenska och latin. Isländska ansågs på Stiernhielms tid vara det gamla svenska språket. Den latinska texten är från Vulgata. Den gotiska texten är exakt den som Junius har meddelat, dock translittererad.

Anders Grape säger att Stiernhielm följer Junius i detalj, och så slaviskt – inklusive Junius' felläsningar och ouppklarade luckor – att hans edition i själva verket är en edition av Junius' text, inte av handskriften själv. Avvikelserna från Junius – tryckfel så väl som förmenta förbättringar – är endast försämringar. Grape ifrågasätter Stiernhielms närmare kännedom om det gotiska språket. Editionen är snarare en patriotisk än en filologisk gärning. Å andra sidan är Stiernhielms inledning till editionen, som visserligen inte handlar så mycket om det gotiska språket, och inte alls om *Codex argenteus*, ett mycket betydelsefullt bidrag till frågeställningen om släktskapen mellan språken och principerna för språklig utveckling. Allt detta diskuterades också flitigt på Stiernhielms tid.

Erik Benzelius 1750

ERIK BENZELIUS D.Y. (1675–1743) KOM FRÅN en mycket speciell familj. Hans far, Erik Benzelius d.ä., var son till en lantbrukare i Bensbyn, en liten by utanför Luleå. Erik d.ä. hade tagit sitt släktnamn från själva byn. Han slutade sin karriär som ärkebiskop, och det gjorde också hans äldste son Erik d.y. och två andra söner, Jakob och Henrik.

Som student och forskare gjorde Erik Benzelius d.y. en omfattande bildningsresa i Europa under några år. Han etablerade forskarkontakter med sin tids lärda elit: Leibniz, Thomasius, Malebranche och andra. När han kom tillbaka till Uppsala 1702 blev han vid endast 27 års ålder utnämnd till universitetets bibliotekarie. Han hade ännu inte disputerat, men han utsågs tack vare sin omfattande lärdom och sitt rykte som 'underbarn'. Och det var ett lyckat val; under Benzelius' ledning berikades biblioteket avsevärt både i fråga om kvalitet och kvantitet. Som forskare, lärare och universitetstjänsteman var Benzelius multidisciplinär. Han var en polyhistor som intresserade sig för såväl naturvetenskap som humaniora. Som föreläsare, utgivare och grundare av lärda samfund blev han en intellektuell centralgestalt i Uppsala och i Sverige i allmänhet.

Junius' och Stiernhielms editioner av *Codex argenteus* hade öppnat ett nytt forskningsfält: det gotiska språket. Men utgivarna hade väsentligen lagt möda på det gotiska ordförrådet medan grammatiken fortfarande var jungfrulig mark. Nu fanns det forskare som gärna ville ge sig i kast med denna aspekt av språket, men en del av dem misstänkte att de tryckta editionerna var behäftade med felläsningar och luckor även om de inte kunde bevisa det.

Men det kunde Benzelius för han hade handskriften i sina händer. En dag i början av sin bibliotekskarriär gjorde han några stickprov. »Hogen föll mig en gång in«, säger han, »at collationera några blad af Cod. Argenteo med Editione

Dordrechtana, och som jag fann at thenne ej var accurat, så geck jag hela MS. igenom, och supplerade oändeliga många rum.« Men arbetet gick naturligtvis sakta eftersom Benzelius hade många maktpåliggande uppdrag. 1706 övertalade han medicinprofessorn Lars Roberg att göra en faksimilsida av handskriften i träsnitt och skicka den till olika personer. Samtidigt översatte han den gotiska texten i *Codex argenteus* till latin eftersom han tyckte att Vulgatan inte passade som parallelltext. Dessa mått och steg var förberedelser. Nu gällde det att få kungen intresserad.

Kungen blev intresserad, åtminstone var han klart positiv till projektet. Det var mycket tack vare den intensiva lobbyverksamhet som bedrevs av personer som stödde Benzelius. När Olof Rudbeck fick audiens hos konungen i Lund sommaren 1717 tog han tillfället i akt att propagera för Benzelius' projekt. På väg till Lund hade Rudbeck träffat greve Carl Mörner, kunglig rådsherre, som också blev väldigt entusiastisk för Benzelius' planer när han fick höra talas om dem. Så Mörner uppvaktade också kungen i samma ärende och fick väldigt positivt gensvar.

Följande år, 1718, blev dock som bekant ödesdigert för Karl XII, och nu fanns det ingen möjlighet för Benzelius att inom överskådlig tid basera sitt editionsprojekt på svenska resurser. Han vände blicken utomlands. Han började med att leta efter de gotiska typer som Junius hade låtit skära och som han använt i sin edition. Han fann dem i England, för som vi har sett tidigare fanns de ju vid Oxford University. Så började han att underhandla med engelska forskare, att göra utgivningsplaner, att leta samarbetsparter och att söka efter ekonomiskt stöd. Dessa förberedelser pågick i flera år och i olika turer.

Benzelius fortsatte oförtröttligt att arbeta med editionsprojektet trots att han lämnat Uppsala och blivit

biskop i Göteborg 1726 och i Linköping 1731. 1742 blev han utnämnd till ärkebiskop och skulle ha återvänt till Uppsala om han inte dött året därpå. Editionen blev emellertid utgiven flera år efter Benzeliuss död tack vare hans engelska medutgivare, prästmannen och filologen Edward Lye. Lye var väl förfaren i det gotiska språket, något som Benzeliuss också blivit under årens lopp.

1750 års edition innehåller Benzeliuss kollationering av den gotiska texten och hans översättning till latin. Den gotiska texten är tryckt med Junius' typer. Dessutom innehåller utgåvan kritiska och grammatiska kommentarer av Benzeliuss samt hans inledning om de filologiska förhållanden som gäller för det gotiska språket och Wulfilas bibelöversättning. Lyes bidrag är en gotisk grammatik och en hel del noter. De eusebianska sektionensnumren är angivna i marginalen, men parallelltavlor är utelämnade.

I likhet med sina föregångare hade inte heller Benzeliuss – trots sin kvalificerade filologiska bedrift – lyckats fylla alla luckor i den gotiska texten. Kanske var han ängslig för senare tiders kritiska röster när han skrev i sina självbiografiska anteckningar: »Skulle ock tro at mången som efterkommer, lærer mena, at jag på många ställen fingerat supplementa, medan han primo intuitu ej ser bokstäfverna på bladet; men gör then flit som jag: haf sådant tålmod: tag glasögon: vänd bladet, at ej för klart solskjen faller på purpurfärgen: jämför loca parallela, så finner tu them rätt så väl som jag.«

Zahns edition 1805 – Johan Ihre & Erik Sotberg

JOHAN IHRE (1707–80) VAR SKYTTEANUS professor i Uppsala, dvs. han var professor i värtalighet och politik. Men hans stora intresse var språkvetenskap. Hans stora livsverk var ett svenskt etymologiskt lexikon, *Glossarium Suiogothicum* 1769. En av de källor han använde för sitt lexikon var *Codex argenteus*, och han upptäckte precis som Benzelius att Junius' och Stiernhielms editioner var otillräckliga. Möjligen var han inte på det klara med hur långt förberedelserna för Benzelius' edition hade framskridit, eller så väntade han sig inte att den editionen någonsin skulle komma ut. Därför bad han en av sina elever, Erik Sotberg, att kollationera handskriften. Själv ansåg han sig vara alltför skumögd och för upptagen för en sådan uppgift. När Benzelius' edition slutligen nådde Uppsala, såg Ihre att Sotberg genom sitt arbete fyllt många fler luckor än Benzelius, och tanken på att göra ytterligare en edition började växa. Sotberg publicerade sina dechiffreeringar i två dissertationer 1752 och 1755 under Ihres presidium. Titeln var *Ulpbilas illustratus*. I förordet till den första dissertationen introducerar Ihre sin teori om stämplarna: *Codex argenteus* var inte skriven med penna eller *calamus*; bokstäverna var inbrända i pergamentet med heta stämplor. I båda dissertationerna ger Sotberg en latinsk översättning av de textpartier som han behandlar. Friesen och Grape säger att Sotbergs läsning av manuskriptet är »... det största framsteg i uppfattningen av texten, som gjorts från det editio princeps utkom till den dag i dag« (alltså 1927).

Ihre lyckades aldrig ge ut någon ny edition av *Codex argenteus*. Sotberg hade gått igenom handskriften på nytt och gjort en fullständig kopia av den. Han hade till och med gjort en kalligrafisk kopia, kanske ämnad för den tilltänkta editionen. 1773 skickade Ihre Sotbergs renskrivna kopia till den tyske forskaren A.F. Büsching som gjort en samlingsutgåva av Ihres

gotiska dissertationer. Men inte heller Büsching hade någon framgång med en ny edition. Sotbergs manuskript kom sedan att vandra runt bland olika ägare. En av dem, den tyske prästen Johann Christian Zahn (1767–1818), lyckades till slut publicera det 1805 tillsammans med en gotisk grammatik och en gotisk ordbok av två tyska forskare: Friedrich Karl Fulda och W.F.H. Reinwald. Ihres latinska översättning är tryckt mellan raderna i den gotiska texten, och hans noter är tryckta nedtill på sidorna. Zahn har skrivit den omfattande inledningen. Ihres namn är nämnt på titelsidan, men inte Sotbergs. Den gotiska texten är tryckt med latinska bokstäver i en speciell translitterering som också använts i *Ulphilas illustratus* och i andra av Ihres verk, dock här något förbättrad av Zahn. Utgåvan är dedicerad till Sveriges konung Gustav IV Adolf, men i förteckningen över prenumeranter och abonnenter leder inga spår till Sverige.

Gabelentz & Löbe 1836

DE TYSKA FORSKARNA HANS CONON von der Gabelentz (1807–1874) och Julius Löbe (1805–1900) införlivade alla spår av Wulfilas bibelöversättning i sin edition. Alltså inte bara *Codex argenteus*, utan även *Codex Carolinus* och palimpsesterna i Italien som upptäckts sjutton år tidigare. Sommaren 1834 tillbringade Löbe fyra veckor i Uppsala för att kollationera *Codex argenteus*. Vid det här laget hade det uppstått en motsättning mellan turisternas krav på tillgång till handskriften och forskarnas. »Att handskriften skulle vara i ett sådant tillstånd hade vi inte räknat med«, säger Löbe, »efter det ständiga talet om dess skönhet i fråga om material och skrift. Först det dagslånga arbetet med att finna en ordningsföljd på de i oordning häftade bladen, och sedan det ofta timslånga arbetet med ett enda ställe, liksom avbrotten i det besvärliga arbetet genom att de ingalunda sällsynta turisterna skulle ta handskriften i handen och se på den, minskade ännu mer den tid, som vi hade hoppats kunna ägna åt en utvidgad jämförelse av densamma.«

Texteditionen utgör volym I av Gabelentz' och Löbes arbete. Volym II:1 utkom 1843 med titeln *Glossarium der gotischen Sprache*. Volym II:2 1846 hette *Grammatik der gotischen Sprache*. I texteditionen är den gotiska texten translittererad till latinska bokstäver. Gabelentz' och Löbes utgåva är den första editionen av all känd text från Wulfilas bibelöversättning.

Uppström 1854 & 1857

ANDERS UPPSTRÖM (1806–65) BLEV PROFESSOR i »Moeso-götiska och därmed besläktade språk« vid Uppsala universitet 1859. Han hade meriterat sig, inte minst genom sin edition av *Codex argenteus*. När den publicerades 1854 saknades tio blad i originalmanuskriptet. Tre år senare kunde Uppström komplettera sin edition med dessa tio blad som nu återfunnits.

Redan när Julius Löbe arbetade med kollationeringen av *Codex argenteus* sommaren 1834 kände man till att det saknades tio blad i handskriften som tidigare funnits där under dess tid i Uppsala. Det hela var naturligtvis skandalöst. Man visste inte hur bladen hade försvunnit och när. Förlusten hölls hemlig och medgavs inte förrän ett par år senare. Och då försökte man fortfarande hålla den nedtystad. När Uppström arbetade med sin edition av *Codex argenteus* var förlusten av de tio bladen synnerligen irriterande för honom. Bladen hade ju varit försvunna länge och saken var allmänt känd. Uppström kunde inte acceptera luckan i handskriften, utan ville gå till botten med saken.

I sitt sökande efter de tio felande bladen mötte Uppström inte något positivt gensvar från Johan Henrik Schröder, universitetets bibliotekarie. Men så råkade han komma att tala om bladen med den gamle biblioteksvaktmästaren Lars Wallin. Det blir ett samtal som pågår av och till i över två år och som i sig är en mycket fascinerande historia. En månad före sin död ger Wallin Uppström de felande bladen när Uppström besöker honom vid hans sjuksäng. Wallin förnekar att det är han som stulit bladen, även om Uppström tror att han har det. Trots det skriver Uppström mycket varmhjärtat om Wallin i företalet till sin utgåva av de tio återfunna bladen (fast på latin): »Gud, inför vilken Wallin nu måst avlägga räkenskap för sitt liv, känner vad han sagt sant och vad han sagt falskt; jag tror, att dessa blad för omkring 25 år sedan

stulits av denne man, och då jag nu uttalar denna min mening, kan jag ej underlåta att känna mig tacksam mot den döde, som återgav mig det som han utan svårighet kunnat förstöra för all framtid, och ehuru jag avskyr hans brott, önskar jag av hela mitt hjärta, att alltings skapare mot honom må visa sig snarare som en mild än som en sträng domare.«

Uppströms edition återger handskriftens text translittererad till latinska bokstäver med sidor och rader markerade. Texten är ordnad efter kapitel och verser på 'modern' sätt, men den eusebianska sektionindelningen är också markerad liksom guldskriften, de förstörade initialerna och de upplösta ligaturerna. I ett supplement finns parallellnumren i kanontavlorna under texten angivna, och i ett annat supplement finns en översikt över handskriftens ursprungliga blad och de alltjämt existerande. »Praktiskt taget har Uppström här ... nått det definitiva, och hans arbete är som filologisk prestation slutgiltigt«, säger Friesen och Grape.

1927 års faksimilutgåva

THE[ODOR] SVEDBERG (1884–1971) VAR PROFESSOR i kemi vid Uppsala universitet. 1926 fick han nobelpriset i kemi. Han var bland mycket annat väldigt fascinerad av tekniker för att upptäcka, återge och restaurera förlorade och osynliga textpartier i handskrifter med fotografins hjälp. Tillsammans med fil. lic. Ivar Nordlund gjorde han 1917 fotografiska experiment med blad från *Codex argenteus*.

Experimenterandet var en förstudie för en stor faksimilutgåva av handskriften där den viktigaste aspekten var textens läsbarhet. Editionen var tänkt som – och blev också – en jubileumsmanifestation till Uppsala universitets 450-årsfirande 1927. Svedberg och Nordlund experimenterade med fyra olika fotografiska tekniker. Två av dem användes senare för editionen. Den ena återgav sidorna exponerade med ultraviolett reflekterad strålning vilket åstadkom en ljus text mot mörk bakgrund. Den andra innebar fluorescensfotografering och fick texten att uppträda som mörk mot ljus bakgrund. Ingen av dessa tekniker lyckades dock återge guldtexten särskilt bra. Alltså fick de svårtydda sidorna med guldtext återges på annat sätt i slutet och i mindre skala. Detta åstadkoms genom tre olika tekniker: gulfilter, röntgenstrålar och släpljusfotografering.

Fotograferingsarbetet för 1927 års edition krävde en speciell fotoateljé, och en sådan inrättades i källaren i Carolina Rediviva, Uppsala universitetsbiblioteks huvudbyggnad. En för ändamålet specialtillverkad kamera köptes från A.W. Penrose & Co. i London. Röntgenfotograferingen utfördes vid Röntgenavdelningen på Akademiska sjukhuset i Uppsala. Amanuens Hugo Andersson var projektets fotograf.

Förutom återgivningen av Silverbibelns sidor innehöll 1927 års edition också en uttömmande inledning på latin av Otto von Friesen, professor i svenska språket vid Uppsala

universitet, och Anders Grape, sedermera överbibliotekarie vid Uppsala universitetsbibliotek. Hugo Andersson skrev ett appendix på engelska om den fotografiska processen. 1927 års faksimilutgåva trycktes av Malmö Ljustrycksanstalt.

Litteratur

ANDERSSON-SCHMITT, Margarete, »Anmerkungen zur Bedeutung des Haffner-Blattes für die Geschichte des Codex argenteus«. *Nordisktidskrift för bok- och biblioteksväsen* 62–63: 1975–76, ss. 16–21.

BISCHOFF, Bernhard, »Die Hofbibliothek Karls des Grossen«. *Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben. Band II. Das Geistige Leben*, Düsseldorf 1965, ss. 42–62.

CASSIODORUS, *An Introduction to Divine and Human Readings by Cassiodorus Senator*. Translated with an Introduction and Notes by Leslie Webber Jones. New York 1946.

CASSIODORUS, *The Letters of Cassiodorus being a condensed translation of the Variae epistolae of Magnus Aurelius Cassiodorus Senator with an introduction by Thomas Hodgkin*. London 1886.

CAVALLO, Guglielmo, »The Purple Codex of Rossano«. *Codex Purpureus Rossanensis. Museo dell'arcivescovado. Rossano Calabro. Commentarium a cura di / by Guglielmo Cavallo, Jean Gribomont, William C. Loerke*. Roma – Graz 1987, ss. 23–41.

COURCELLE, Pierre, *Les lettres Grecques en Occident*. Paris 1943.

DECKER, Anton, »Die Hildebold'sche Manuskriptensammlung des Kölner Domes«. *Festschrift der dreiundvierzigsten Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner. Dargeboten von den höheren Lehranstalten Kölns*. Bonn 1895, ss. 216–261.

DEICHMANN, Friedrich Wilhelm, *Rom, Ravenna, Konstantinopel, Naber Osten*. Wiesbaden 1982.

DIEMER, Dorothea, »ein adenlichs hausgerette, und nit jedermans ding« – Zum Schicksal des Codex Argenteus Upsaliensis im 16. Jahrhundert. *Die Münchner Kunstkammer*, Bd. 3, Aufsätze und Anhänge (Bayerische Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse, Abhandlungen, NF, Heft 129), München 2008, ss. 331–344.

EBBINGHAUS, E. A., »Some Remarks on the Life of Bishop Wulfila«. *General Linguistics*, 34: 1992, ss. 95–104.

EVANS, R. J. W., *Rudolf II and his World. A Study in Intellectual History 1576–1612*. Oxford 1973.

EWIG, Eugen, »Das Zeitalter Karls des Grossen (768–814)«. *Handbuch der Kirchengeschichte, Band III. Die mittelalterliche Kirche. Erster Halbband [Band III/1]*. Freiburg. Basel. Wien 1966, ss. 62–118.

FRIESEN, Otto von och GRAPE, Anders, *Om Codex argenteus. Dess tid, hem och öden*. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet, 27.) Uppsala 1928.

- GAMBLE, Harry Y., *Books and Readers in the Early Church. A History of Early Christian Texts*. New Haven and London 1995.
- I GOTI. Milano 1994.
- GRAPE, Anders, se: FRIESEN, Otto von
- GRAZIA MAIOLI, Maria, »Ravenna e la Romagna in epoca gota«. *I Goti*. Milano 1994, ss. 232–251.
- HAFFNER, Franz, »Fragment der Ulfilas-Bibel in Speyer«. *Pfälzer Heimat*, 22:1971, H. 1, 31. März, ss. 1–5.
- HAFFNER, Franz, »Herkunft des Fragmentes der Ulfilas-Bibel in Speyer«. *Pfälzer Heimat*, 22:1971, H. 3/4, 17. Dezember, ss. 110–118.
- HARMATTA, János, »Fragments of Wulfila's Gothic translation of the New Testament from Hács-Béndekpuszta«. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 37:1996/97, ss. 1–24.
- HEATHER, Peter, *The Goths. (The Peoples of Europe.)* Oxford–Malden, Mass. 1996 (ny uppl. 1997).
- HERMODSSON, Lars, *Goterna. Ett krigarfolk och dess Bibel*. Stockholm 1993.
- HERMODSSON, Lars, »Silverbibelns väg till Werden«. *Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Årsbok* 1986, ss. 5–32.
- HODKIN, Thomas, »Introduction«. *Cassiodorus, The Letters of Cassiodorus being a condensed translation of the Variae epistolae of Magnus Aurelius Cassiodorus Senator*, London 1886.
- HUNTER, M. J., »The Gothic Bible«. *The Cambridge History of the Bible*. Vol. 2. Ed. by G. W. H. Lampe. Cambridge 1969, ss. 338–362.
- JOHANNESON, Kurt, *Gotisk renässans. Johannes och Olaus Magnus som politiker och historiker*. Stockholm 1982.
- JOHANSSON, J. Viktor, »Variantexemplar av Stiernhielms Ulfilas-edition – En bokhistorisk undersökning« i J. Viktor Johansson, *Boksamlade och forskning*, Göteborg 1971, ss. 89–111.
- JONES, Leslie Webber, Introduction. (*Cassiodorus, An Introduction to Divine and Human Readings by Cassiodorus Senator*, New York 1946.)
- KAISER, Karlwerner, »Ausgrabungen in der Afrakapelle des Domes zu Speyer«. *Pfälzer Heimat*, 22:1971, H. 2, 6. Juli, ss. 49–52.
- KLEBERG, Tönnes, *Codex Argenteus. Silverbibeln i Uppsala*. 3 uppl. Uppsala 1981.
- LANDAU, David, *Digitizing Text Heritage*. Tampere 2003.

- LUDWIG, Günter, *Cassiodor. Über den Ursprung der abendländischen Schule*. Frankfurt am Main 1967.
- MASSMANN, H. F., »Gothica minora«. *Zeitschrift für deutsches Altertum*, 1:1841, ss. 294–393.
- MEYER, Ernst, »Ur Codex Argenteus' historia. De i midten af förra århundradet försvunna och återfunna bladen ur Codex Argenteus«. *Tidningen Upsala*, 9 oktober 1911.
- MOORHEAD, John, *Theoderic in Italy*. Oxford 1992.
- MUNKHAMMAR, Lars, *Codex argenteus. From Ravenna to Uppsala – the wanderings of a Gothic manuscript from the early sixth century*. 64th IFLA General Conference August 16 – August 21, 1998.
<http://archive.ifla.org/IV/ifla64/050-132e.htm>
- MUNKHAMMAR, Lars, *Silverbibeln – Theoderiks bok*. Stockholm 1998.
- NILSSON, Torbjörn och SVENSSON, Patrik, *Gotiska. Grammatik, text och ordförklaringar*. Lund 1997.
- NORDENFALK, Carl, *Die spätantiken Kanontafeln*. Göteborg 1938.
- NORDLUND, Ivar, se: SVEDBERG, The[odor]
- NORDSTRÖM, Carl-Otto, *Ravennastudien. Ideengeschichtliche und ino-graphische Untersuchungen über die Mosaiken von Ravenna*. Stockholm 1953.
- NORDSTRÖM, Johan, *De yverbornes ö. Sextonhundrataletsstudier*. Stockholm 1934.
- O'DONNELL, James J., *Cassiodorus*. Berkeley, Los Angeles, London 1979.
- PATROLOGIÆ cursus completus ... Series secunda ... Accurante J. P. Migne ... Tomus XCIX. Paris 1851.
- POSSNERT, Göran & MUNKHAMMAR, Lars, »Silverbibelns ålder och bindningshistoria i ljuset av C14-analys [with an English summary]«. *Annales Academiae Regiae Scientiarum Upsaliensis – Kungl. Vetenskapssamhällets i Uppsala Årsbok*, 33:1999–2000, ss. 53–65.)
- SCARDIGLI, Piergiuseppe, *Die Goten. Sprache und Kultur*. München 1973.
- SCARDIGLI, Piergiuseppe, »Unum Redivivum Folium«. *Studi germanici, nuova serie*, IX 1–2, 1971, ss. 5–19.
- SCHMIDT, Ludwig, *Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkervanderung. Die Ostgermanen*. 2 uppl., München 1934.
- SCHULTE, J. W., »Gothica minora«. *Zeitschrift für deutsches Altertum*, 23:1879, ss. 50–64, 318–336, 24:1880, ss. 324–355.

- SERIES EPISCOPORUM ecclesiae catholicae occidentalis ab initio usque ad annum MCXCVIII. Series V. Germania. Tomus I. Archiepiscopatus Coloniensis. Stuttgart 1982.
- SNÆDAL, Magnús, *A Concordance to Biblical Gothic*. 2 vol. Reykjavík 1998.
- DAS SPEYER-FRAGMENT des Codex Argenteus Bibel des Ulfilas. Herausgegeben vom Domkapitel Speyer bearbeitet von Domdekan Bruno Thiebes. Speyer 1978.
- STEENBOCK, Frauke, *Der kirchliche Prachteinband im frühen Mittelalter von den Anfängen bis zum Beginn der Gotik*. Berlin 1965.
- STORIA DI RAVENNA. II.1. Dall'età bizantina all'età ottoniana. Ravenna 1991.
- STREITBERG, Wilhelm (utg.), *Die Gotische Bibel herausgegeben von Wilhelm Streitberg*. Erster Teil. Der Gotische Text und seine Griechische Vorlage mit Einleitung, Lesarten und Quellennachweisen sowie den kleinern Denkmälern als Anhang. 2 uppl. Heidelberg 1919. (Germanische Bibliothek, 2 Abt., 3 Bd.)
- STUTZ, Elfriede, »Codices Gotici«. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Fünfter Band*, Berlin–New York, 1984, ss. 52–60.
- STUTZ, Elfriede, »Fragmentum Spirense – Verso«. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*, 87:1973, ss. 1–15.
- STUTZ, Elfriede, *Gotische Literaturdenkmäler*. Stuttgart 1966.
- STUTZ, Elfriede, »Ein gotisches Evangelienfragment in Speyer«. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*, 85:1971, ss. 85–95.
- SVEDBERG, The och NORDLUND, Ivar, »Fotografisk undersökning av Codex argenteus«. *Uppsala universitets årskrift. 1918: I. Matematik och naturvetenskap. 1*, Uppsala 1918.
- SVENSSON, Patrik, se: NILSSON, Torbjörn
- THIEBES, Bruno, se: DAS SPEYER-FRAGMENT
- THOMPSON, E. A., *The Visigoths in the time of Ulfila*. Oxford 1966.
- TJÄDER, Jan-Olof, *Die nichtliterarischen lateinischen Papyri Italiens aus der Zeit 445–700*. [Del] 1, Lund, 1955. [Del] 2, Stockholm, 1982. [Del] 3, Lund, 1954. (Skrifter utgivna av Svenska Institutet i Rom, XIX: 1–3.)
- TJÄDER, Jan-Olof, »Silverbibeln och dess väg till Sverige«. *Religion och bibel. Nathan Söderblom-sällskapets årsbok*, 34:1975, ss. 70–86.
- TJÄDER, Jan-Olof, »Studier till Codex Argenteus' historia«. *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen*, 61:1974, ss. 51–99.

TOLLENAERE, F. de, »WULPUS PUS WEIHA. GUP. AMEN«. *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis*, LVI, 1, 1975, ss. 114–128.

TROST, Vera, *Gold- und Silbertinten*. Wiesbaden 1991.

WALDE, Otto, *Storbetidens litterära krigsbyten. En kulturhistorisk-bibliografisk studie*. I. Uppsala-Stockholm 1916.

WIESELGREN, Harald, *Drottning Kristinas bibliotek och bibliotekarier före hennes bosättning i Rom*. Stockholm 1901. (K. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Handlingar N. F., 13:2.)

VOCELKA, Karl, *Rudolf II. und seine Zeit*, Wien-Köln-Graz 1985.